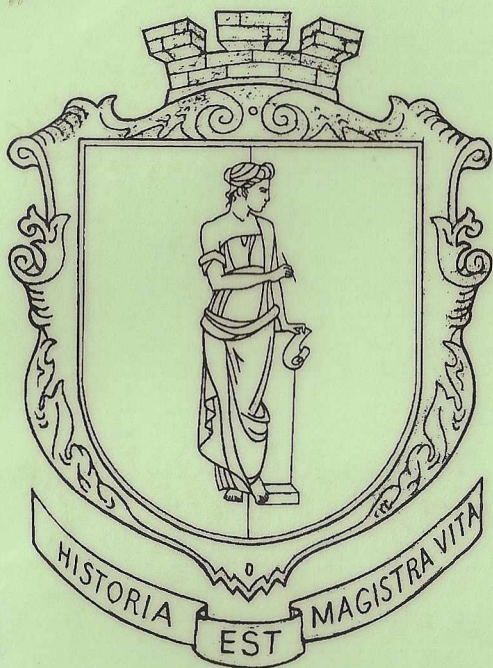

94/100/082)

Д 70

**ДОСЛІДЖЕННЯ І РОЗВІДКИ
З ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ТА
ПРАВОНАВСТВА**

Випуск 4

КОЖУХАР О. І.
*доцент, кандидат
історичних наук*

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ РЕФОРМИ В ЧЕХО-СЛОВАЧЧИНІ В УМОВАХ ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

В кінці 80-х втретє в ХХ ст. змінилася доля країн Центральної та Південно-Східної Європи. В ході демократичних революцій були повалені тоталітарні і авторитарні режими, розпочалася системна трансформація в політичній, економічній, соціальній, ідеологічній сферах. Суспільні зміни після 1989 р. призвели до формування в колишніх соціалістичних країнах особливого типу соціального утворення – постсоціалістичного суспільства – особливої соціальної спільності, котра постала після падіння тоталітарного соціалізму і відзначається високим ступенем динаміки, нестабільністю основних інститутів і структур загалом і одночасно трансформується, запроваджуючи основні цивілізаційні цінності - народовладдя, демократію, ринкову економіку, права людини, верховенства закону тощо.

Для реформування і подальшого розвитку політичної системи України на засадах демократії і правової держави цінною і актуальною виступає потреба в теоретичному осмисленні та врахуванні закономірностей зарубіжного досвіду проведення реформ, передусім у постсоціалістичних країнах Центральної Європи, які протягом 90-х рр. ХХ ст. вирішували схожі до вітчизняних соціальні проблеми. Такою країною виступала Чехо-Словаччина – а після 1 січня 1993 року – самостійні Чехія і Словаччина. В цих державах політичне реформування провадилося в подібних до українських суспільних умовах на фоні демократизації, ринкових перетворень та державного будівництва. Тому потрібно вивчати кращий досвід цих країн з огляду його запозичення і використання, для запобігання повторення чужих помилок і пошуку власних оптимальних моделей розвитку.

Особливої уваги заслуговує досвід Чехо-Словаччини з формування нової політичної системи – основ багатопартійності і парламентаризму. З розгортання політичної реформи в Україні

необхідні комплексні конкретно історичні дослідження апробованих в Чехії і Словаччині методів формування конституційної, законодавчої та іншої нормативно – правової і організаційної основи стабільного функціонування політичної системи. В першу чергу щодо принципів діяльності політичних партій, створення парламентської більшості та, на її основі, коаліційних урядів, існування парламентсько-президентської республіки, розподілу компенсації між вищими органами державної влади, центром і регіонами тощо.

Сучасні українські науковці дедалі більше приділяють уваги вивченню проблематики постсоціалістичних суспільно – політичних перетворень в країнах Центральної і Східної Європи (ЦСЄ), в тому числі Чехії і Словаччини. В колективній монографії автори провели порівняльний аналіз трансформації політичних структур в країнах СНД, Балтії, ЦСЄ [8]. В окремих розділах перших в сучасній українській історіографії інтегрованих роботах з історії країн ЦСЄ В. І. Яровий проаналізував причини і хід демократичних революцій, основні напрямки постсоціалістичних перетворень [14; 15]. Але широкі хронологічні та країнознавчі рамки не дозволили автору ґрунтовно висвітлити конкретно-історичний процес суспільно-політичних змін в Чехії і Словаччині.

Окремі аспекти реформування політичної системи Чехії і Словаччини розкриті в публікаціях В. Лемака, М. Примуша, В. Приходько, В. Шумило та ін. [4; 5; 6; 12].

Сучасна російська історіографія, яка просторово і цивілізаційно віддалена від Чехії і Словаччини, більш послідовно і системно, ніж українська вивчає суспільно-політичні зміни 90-х рр. ХХ ст. в цих країнах. Опубліковано ряд фундаментальних монографій і статей в яких комплексно і порівняльно висвітлюються системні суспільні перетворення в політичній і економічній сферах та їх соціальну складову. Основним концептуальним положенням цих наукових публікацій російських вчених є висновок про системний, всеохоплюючий характер постсоціалістичної трансформації в ЦСЄ, в тому числі Чехії і Словаччини [2; 3; 7; 9; 10; 11; 13].

В запропонованій статті автор спробує розкрити основні чинники і напрями становлення і розвитку нової постсоціалістичної політичної системи в Чехо-Словаччині в 1989-1992 рр.

Після перемоги "оксамитової революції" в Чехословаччині перед новою владою постала низка складних проблем: завершити демонтаж і зруйнування комуністичної диктатури і створити натомість плюралістичну, демократичну систему влади, перевести економіку на шлях ринкових відносин, упорядкувати державно-правовий статус Чехії і Словаччини в єдиній державі та знайти місце в Європі. Нова політична еліта на перше місце поставила пріоритетність і першочерговість проведення політично-правового реформування порівняно, наприклад, із соціально-економічними перетвореннями. Такий підхід пояснюється тим, що системна постсоціалістична трансформація залежить від інституційного забезпечення функціонування демократично-політичної системи, яка б гарантувала широку участь народу у формуванні органів влади, становленні багатопартійної системи і політичної конкуренції, запровадження демократичної системи виборів, прийняття нової конституції. Революційні за політичною природою перетворення проводилися виключно законодавчим шляхом – шляхом розробки, обговорення і схвалення конституційних законів та обрання за законною процедурою вищих посадових осіб у державі. Разом з тим, перші конституційні перетворення характеризуються деяким відходом від визнаних демократичних процедур. Це проявлялось через надання переваги певним політичним силам під час формування органів влади в ході так званої "кадрової реконструкції" представницьких органів (відкликання депутатів і посадових осіб, які дискредитували в роки попереднього режиму та кооптації на їх місце осіб, висунутих новими політичними силами-переможцями). Але це носило тимчасовий виключний характер і за своїм змістом було спрямоване на якнайшвидшу підготовку вільних парламентських виборів як основного механізму створення правових основ для становлення демократичної конституційної системи.

Важливими віхами переходу до нової системи влади була кооптація депутатів до Федеральних Зборів і національних парламентів Чехії і Словаччини, завдяки чому з'явилася можливість формування нової законодавчої влади. На основі конституційного закону про кооптацію до 30 січня 1990р. здали мандати 102 депутати Федеральних зборів, 35 депутатів було відкликано, а звільнені місця отримали представники ГФ і СПН. В цілому, до

червня 1990 р. склад Федеральних зборів оновився більше, ніж на 50%. При оновленні Словацької національної ради було кооптовано 42 нових депутати [13, 72; 12, 34].

Першими кроками на шляху демократизації суспільства стали вилучення з конституції ЧССР статті про керівну роль КПЧ, розпуск політorganів в армії та правоохоронних органах, відміна викладання марксизму – ленінізму в навчальних закладах [10,45]. 28 грудня 1989 р. головою парламенту - Федеральних зборів Чехословаччини став Олександр Дубчек. А 29 грудня Федеральні збори обрали президентом країни відомого письменника, прихильника демократії і прав людини Вацлава Гавела [14, 198].

Конституційно-політичні перетворення в Чехословаччині відзначалися високим рівнем інтенсивності. Уже в 1990 р. законодавчим шляхом була проведена деполітизація органів державного управління. Федеральні збори разом із парламентами Чехії і Словаччини протягом 1990-1992 рр. прийняли нові закони про пропорційну виборчу систему, про перебудову всієї частини органів державної влади. В січні 1990 р. був запроваджений перший, а в жовтні другий закон про політичні партії та рухи, створені правові основи для становлення таких інститутів громадянського суспільства як неприбуткові організації, релігійні громади, недержавні ЗМІ. В березні було схвалено три закони, які закріпили конституційні права громадян на об'єднання, зібрання і петиції. А в 1991 р. було прийнято Хартію основних прав і свобод [11,304].

Демократичні реформи створили ефективний механізм їх впровадження. Був вироблений і конституційно закріплений механізм прийняття політичних рішень, який складався з кількох компонентів:

1. Положення про реформу знаходять відображення передвиборчій програмі тієї чи іншої партії;
2. Через вибори політична партія приходить до парламенту і бере участь (самостійно чи в коаліції) у формуванні уряду;
3. Положення реформи знаходять своє відображення в програмі діяльності уряду, яка затверджується парламентом ;
4. Положення реформи знаходять своє відображення у законах, які приймаються парламентом;
5. Приймаються нормативні акти уряду, якими провадяться в життя відповідні закони щодо положень реформи.

На жаль, в Україні такий механізм у завершеному вигляді ще відсутній.

Закон про партії заклав правові основи для формування багатопартійної системи. Формування рухів і політичних партій відбувалося, перш за все, з ініціативи "Хартії – 77". В ході "оксамитової" революції в Празі було створено Громадянський форум (ГФ), а в Словаччині – "Суспільство проти насильства" (СПН). На основі цих рухів, а також поза ними утворилися цілий ряд партій. Так, Громадянський форум розділився на Громадянську демократичну партію, Громадянський рух, Громадянський демократичний альянс. В Словаччині рух "Суспільство проти насильства" в 1991 р. розпався на два політичних суб'єкта: Рух за демократичну Словаччину (РЗДС) і Громадянський демократичний союз "Суспільство проти насилля" (ГДС – СПН) [9, 188; 10, 246].

Не покинула політичну сцену Компартія. В серпні 1991 р. КПЧ розкололася на Компартію Чехії і Моравії (КПЧМ) і словацьку Партію лівих демократів. Навесні 1991 р. виникла нова Компартія Словаччини, яка стоїть на ортодоксальних марксистсько-ленінських позиціях і вважає себе правонаступницею КПС [9, 189].

Католицька частина еліти в Словаччині на чолі з Я. Чорногурським заснували Християнсько – демократичний рух (ХДР).

Зростанню національної самосвідомості словаків сприяло створення в березні 1990 р. Словацької національної партії (СНП), яка висунула програму створення самостійної Словацької республіки [12, 36].

В Чехії утворилися такі нові партії: Християнсько-демократична партія (ХДП), Християнська демократична унія – Чеська народна партія (ХДУ – ЧНП), відновила свою діяльність Чеська соціал-демократична партія [5, 34].

Процеси демократизації, політичні свободи, політичний плюралізм заклали підвалини формуванню багатопартійної системи. Навесні 1990 р. в Чехословаччині існувало 23 партії і громадянську рухи, а в 1992 р. – уже 121 [10, 83].

Важливу роль у становленні демократичної політичної системи відіграли перші вільні парламентські вибори до Федеральних зборів ЧСФР та до парламентів Чехії і Словаччини. У виборах була прийнята пропорційна система, яка найкраще відпо-

відала умовам, в яких формувалася нова політична сила. Виборчі закони установили 3-відсотковий бар'єр для проходження в Словацьку національну раду і 5-відсотковий до чеського і федерального парламентів.

На виборах до Словацької національної ради найбільшу кількість голосів отримав громадський рух Суспільство проти насильства (СПН) 29,3%, ХДР – 19,2%, СНП – 13,9%, КПС – 13,3%, – всього 7 суб'єктів виборчого процесу [12,37].

В Чехії переконливу перемогу здобув Громадянський форум. В народній палаті Федеральних зборів ЧСФР Громадянський форум, СПН отримали 84 мандати із 150, а в палаті національностей – 80 мандатів із 150. Депутатами парламенту країни стали представники комуністів по 20 депутатів в обох палатах, Християнсько-демократичної унії (ХДУ) – відповідно 16 і 17 мандатів [14, 237].

Нова влада більш активно продовжила трансформацію політичного ладу. Так, 4 жовтня 1991 р. ФЗ прийняли закон про люстрацію. Він був направлений проти колишніх співробітників органів держбезпеки і внутрішніх справ, осіб, які працювали у владних партійно-державних структурах. Їм заборонялося протягом 5 років посідати керівні посади в системі державного управління, в армії і поліції, на радіо і телебаченні, в судовій системі [14, 239]. З одного боку, цей закон мав на меті усунути від управління партійно-державну номенклатуру, виключити можливість цим особам в майбутньому займати державні посади. З другого боку, він сприяв формуванню нової політичної еліти. Виконання цього закону дало несподівані результати. За даними Міжнародної організації праці (МОП) більше 1 млн. Людей могли постраждати від цього закону. Крім того, певна недосконалість закону привела до того, що від активної політичної діяльності було відсторонено більшість колишніх дисидентів [13,174].

Влітку 1992р. відбулися чергові вибори до Федеральних зборів ЧСФР і парламентів Чехії і Словаччини. Підготовка до них проходила в умовах наростання відцентрових сил. Суперечності економічної трансформації привели до деякого падіння життєвого рівня населення і, в першу чергу, в Словаччині (порівняно з Чехією). Словаки сприйняли це як результат цілеспрямованої політики пражського уряду. Крім того, провідні політичні

сили Чехо-Словаччини по-різному бачили майбутнє федерації, що, безумовно сприяло поширенню сепаратистських настроїв в Чехії і Словаччині.

В Чехії на парламентських виборах Громадянська демократична партія (ГДП), яку очолював В. Клаус, отримала 30% голосів виборців, а КПЧМ і ліві демократи – 17%. В Словаччині найбільше голосів отримав Рух за демократичну Словаччину (РЗДС) – 37.3% (лідер В. Мечіар) [14, 240; 12, 39].

Політичні еліти двох республік по-різному підходили до проблеми устрою єдиної держави. І в Словаччині, і в Чехії були незадоволені існуючою на той час моделлю федеративного устрою країни. Але, якщо словацькі лідери вважали за можливе збереження ЧСФР у вигляді конфедерації, то чеська ГДП висунула умови: або федерація, або утворення двох незалежних держав. При цьому слід підкреслити, що більшість населення обох республік виступали за збереження спільної держави. Не мали наслідків і пропозиції президента ЧСФР В. Гавела використати єдиний конституційний шлях виходу з політичної кризи – провести референдум. Та і становище самого президента В.Гавела в системі державного керівництва залишалося досить непевним. На виборах президента, які відбулися у Федеральних зборах ЧСФР на початку липня 1992 р., В. Гавел у першому турі трохи не добрав необхідної кількості голосів депутатів, а у другому турі – йому не вистачило лише 20 голосів. Чехо-Словацька федерація залишалася без президента.

17 липня 1992 р. Словацька національна рада прийняла декрет про суверенітет Словацької Республіки. 1-го вересня 1992 р. СНР прийняла конституцію СР. У вересні 1992 р. Федеральні збори розпочали розробку закону про принципи поділу країни.

29 жовтня прем'єр-міністри Чехії і Словаччини В. Клаус і В. Мечіар підписали договір про майбутні взаємовідносини між ЧР і СР. 25 листопада Федеральні збори ЧСФР більшістю в три голоси затвердили закон про поділ країни. За короткий термін були розроблені і прийняті Договір про добросусідство, дружбу і співробітництво, Митна унія, комплекс договорів про кордони, Договір про взаємні обов'язки в області праці, Договір про поєднання культурних цінностей, Закон про поділ федерального

майно та ін. Вся федеральне майно розподілялося в пропорції 2:1 (дві частини Чехії і одна - Словаччині). Вся нерухомість належала тій республіці, на території якої вона перебувала. Останнє засідання федеральних зборів 17 грудня 1992 р. постановило, що ЧСФР як єдина федеративна держава має припинити своє існування 31 грудня. 1 січня 1993р. на політичній карті Європи з'явилися дві суверенні держави – Чеська Республіка і Словацька Республіка [14,240-241; 12,40-41].

На процес дезінтеграції і поділу ЧСФР, на нашу думку, впливали як фактори національно-ментального, історичного і політичного характеру, так і фактори правового порядку. В першу чергу, це стосується неефективності конституційної системи ЧСФР, зокрема принципу розподілу влади між президентом, урядом і парламентом, сформованих в Конституційному законі про чехословацьку федерацію ще в 1968 році. Ні президент як глава федеративної держави, ні федеральний уряд не мали конституційних повноважень для ефективного керівництва суб'єктами федерації і збереження існування єдиної держави. До 1989 р. це компенсувалося централізованою КПЧ. А після ліквідації її керівної ролі відцентрові тенденції поступово наростали.

Разом з тим процес поділу ЧСФР на дві держави, на відміну від розпаду СРСР, мав усвідомлений і цілеспрямований характер. Спочатку, крім всього іншого, було створено політико-правову базу, для поділу було прийнято кілька конституційних законів, десятки звичайних законів і двосторонніх договорів. Поділ проводився виключно в конституційному і правовому полі ще існуючої держави. І при всій складності внутріполітичної ситуації в обох республіках, їх законодавчі органи, уряди і більшість політиків демонстрували достатній рівень правової культури і поваги до принципу верховенства державної влади.

Таким чином, в ході проведення політичних реформ в умовах постсоціалістичної трансформації в Чехо-Словацькій Федеративній Республіці (1989-1992 рр.) було конституційно запроваджено поділ функцій влади, введено нові виборчі закони, запроваджено посаду президента. В країні утвердився парламентаризм, багатопартійна система, створено основи парламентсько-президентської республіки.

Джерела та література

1. Хартия основных прав и свобод от 9 января 1991 г. // Конституции государств в Центральной и Восточной Европе. – М., 1997.
2. Гринберг Р.С., Бухарин Н.И. Десять лет системной трансформации в странах Центральной и Восточной Европы и России: итоги и уроки // МЭМО. – 2000. - №5. – С. 3-14.
3. Кудров В.М. Центральная и Восточная Европа: десять лет перемен // Общественные науки и современность. – 2001.- №8. – С. 41-54.
4. Лемак В.В. Державно-правова реформа в Чехословаччині в умовах постсоціалістичної модернізації й поділу федерації. – Ужгород, 2002.
5. Примуш М. Чеський політичний ландшафт наприкінці 90-х років // Нова політика. – 2001. -№4. – С. 34-36.
6. Приходько В.О. "Ніжна" революція в Чехословаччині та формування нової внутрішньої і зовнішньої політики країни. – Ужгород, 1999.
7. Революции 1989 г. в странах Центральной (Восточной) Европы: Взгляд через десятилетие. – М., 2001.
8. Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспект / За ред. Ф.М. Рудича. – К., 2002.
9. Фролов В. Политические силы в постсоциалистических обществах. Чехия и Словакия // Общественные науки и современность. – 1993. - №2. – С. 185-191.
10. Центрально-Восточная Европа во второй половине XX в. В 3 т. Т. 3: Трансформации 90-х годов. Ч.1. – М., 2002.
11. Центрально-Восточная Европа во второй половине XX в. В 3 т. Т. 3: Трансформации 90-х годов. Ч. 2. – М., 2002.
12. Шумило В. Словацчина в період закладання основ демократичного устрою (1989-1992 рр.) // Историчний журнал. – 2006. - № 2. – С. 32-41.
13. Щербанова Ю.А. Политические силы чехословацкой революции // Революции 1989 г. в странах Центральной (Восточной) Европы: Взгляд через десятилетие. – М., 2001.
14. Яровий В.І. Новітня історія країн Східної Європи. 40-і – 90-ті рр. XX ст. – К., 1997.
15. Яровий В.І. Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн XX ст. – К., 2002.